

Helden in harnas. Ridderverhalen van Karel ende Elegast tot Don Quichot

Marie-Charlotte Le Bailly

Antwerpen was in de zestiende eeuw hét centrum van de boekdrukkunst in de Nederlanden en had een afzetmarkt over heel Europa. De Scheldestad speelde een belangrijke rol bij de verspreiding van de ridderroman, zowel in het Nederlands als in andere talen. In de expo *Helden in harnas. Ridderverhalen van Karel ende Elegast tot Don Quichot* (van 29/10/2021 tot 23/1/2022) brengt de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience ridderromans uit de vijftiende en zestiende eeuw uit binnen- en buitenland samen naar de plek waar ze oorspronkelijk gedrukt zijn: Antwerpen.

Ridderverhalen in Antwerpen

Helden in harnas zoomt in op een scharnierpunt in de Europese literatuurgeschiedenis: de zestiende eeuw. In die periode zorgde de verspreiding van de boekdrukkunst voor grote veranderingen in de manier waarop mensen omgingen met literatuur. Middeleeuwse verhalen werden gecommercialiseerd. Zo ook de ridderroman. De expo gaat onder andere in op de internationale herkomst van de ridderverhalen, het Europese succes van de ridderroman en het belang van Antwerpen als drukmetropool, de veelvormigheid van de ridderroman en de vorming van een canon van ridderverhalen.

In *Helden in harnas* spelen buitengewone ridderromans uit die bloeiperiode de hoofdrol, waarbij de helft van de exemplaren uit internationaal gerenommeerde collecties komt. Speciaal voor deze tentoonstelling zijn unieke exemplaren uit onder meer de *Bibliothèque nationale de France* in Parijs en de *Library of Congress* in Washington naar Antwerpen gehaald.

Miguel de Cervantes, *Vida y hechos del ingenioso caballero Don Quixote de la Mancha*. Antwerpen: Joannes Baptista II Verdussen, 1697.

Alle afgebeelde werken: Collectie stad Antwerpen, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience. Alle foto's: Victoriano Moreno.

Die historie van Galien rethore. Antwerpen: Willem Vorsterman, vóór 1543.

Impressie van de expo *Helden in harnas*. Ridderverhalen van Karel ende Elegast tot Don Quichot in de Nottebohmzaal van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience.

Antoine Tyron, *Le quatorzième livre d'Amadis de Gaule*. Antwerpen: Jan van Waesberghe, 1574.

Voor deze tentoonstelling werkt de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience nauw samen met de Universiteit Antwerpen. Elisabeth de Bruijn, postdoctoraal onderzoeker aan de Universiteit Antwerpen, is gastcurator van *Helden in harnas*. Zij deed onderzoek naar ridderverhalen gedrukt in Antwerpen in de zestiende eeuw: via deze en ook elders gedrukte edities kon middeleeuwse verhalende literatuur gemakkelijker verspreiding vinden. In West-Europa ontstond zo een transnationale canon van populaire romans. De bestudering van deze verhalen als groep overstijgt de enge blik van nationale literatuurgeschiedenissen en geeft inzicht in het internationale succes en de regionale verscheidenheid van deze verhaalsof.

Ridderverhalen in vele vormen

De eerste ridderverhalen geschreven in de volkstaal vinden we in twaalfde-eeuwse handschriften. Na de intrede van de boekdrukkunst in Europa rond 1450 werden sommige verhalen op de drukpers gelegd. Er verschenen daarnaast ook nieuwe ridderverhalen. In de late middeleeuwen en de renaissance namen ridderverhalen verschillende vormen aan: kort of lang, ernstig of komisch, weinig of veel personages, berijmd of proza... De oude verhaalsof bleef nog lange tijd voortleven, soms in een nieuwe functie. Zo werd *Peeter van Provençen* eind zestiende eeuw in een tweetalige uitgave op de markt gebracht die werd gebruikt voor het onderwijs in de Franse taal. Andere verhalen, zoals de *Zwaanridder Helias* en de *Vier Heemskinderen*, verschenen tot de negentiende eeuw in vrijwel ongewijzigde vorm in goedkope uitgaven.

Daarnaast gingen auteurs vanaf de zestiende eeuw de mogelijkheden van het romangenre verder verkennen. *Orlando Furioso* is een van de vroegste fantasyverhalen. De publicatie van *Amadis* leidde tot een ongekende vloed aan sequels en fanfiction: verhalen van andere auteurs die zijn gebaseerd op personages uit eerdere verhalen. Tegelijkertijd betekende het einde van de zestiende eeuw het einde van de ridderroman. In 1605 publiceerde Cervantes zijn parodie over de dolende ridder *Don Quichot*. Ook al bleef de verhaalsof van de laatmiddeleeuwse ridderromans in de vorm van volksboeken nog eeuwenlang populair, luidt het werk van Cervantes symbolisch het einde in van de ridderroman, of het begin van de moderne roman.

Middeleeuwse literatuur blijft relevant

en helpt ons om moderne verhalen beter te begrijpen. Met *Helden in harnas* biedt de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience ook een inblik in de verhaalsof, verteltechnieken en -structuren van ridderverhalen uit de vijftiende en zestiende eeuw. Een goed heldenverhaal heeft immers niet alleen een boeiende inhoud. De manier waarop het verhaal verteld wordt, is minstens even belangrijk.

De avonturen van middeleeuwse helden in harnas spreken tot op heden tot de verbeelding. Boeken, films, televisieseries en computerspellen van vandaag bevatten ingrediënten die ook in de middeleeuwen aan de basis lagen van een spannend verhaal: de strijd tussen goed en kwaad, avontuur, liefde, vriendschap en een flinke dosis heldenmoed. De episodische vertelstructuur van ridderromans doet denken aan die van soapseries. Ook fenomenen als spin-offs, cross-overs, sequels en prequels komen in de ridderepiek met de regelmaat van de klok voor.

Vergeten, verliezen, herinneren: de vorming van een canon

Wie ridderroman zegt, denkt meestal aan middeleeuwse handschriften. Maar veel van de oorspronkelijke teksten zijn verloren gegaan of enkel nog in kleine fragmenten bewaard. Van een groot aantal ridderromans kennen we de originele versie uit de twaalfde of dertiende eeuw niet meer: ze zijn enkel bewaard gebleven in latere, gedrukte edities, zoals het geval is bij *Karel ende Elegast*.

De expo toont ook voorbeelden van wat ons rest van verdwenen ridderromans en van teruggevonden verhalen en gaat

dieper in op de vraag hoe het komt dat we sommige ridderverhalen nog kennen, terwijl we andere zijn vergeten. De Erfgoedbibliotheek heeft de afgelopen vijftien jaar – met de hulp van mecenasen – enkele zestiende-eeuwse gedrukte ridderromans aan haar collectie kunnen toevoegen: *Galien Rethore, Ponthus ende Sydonie, Droefflijcken strijt opten berch vanden Roncevale, Olyvier van Castillen* en *Die Historie vanden stercken Hercules*. De meeste van deze teksten zullen lezers vandaag niet zoveel meer zeggen, maar in de vijftiende en zestiende eeuw waren ze erg populair. Niet alleen in de Lage Landen, maar ook daarbuiten.

Sommige verhalen zijn helemaal verdwenen. Af en toe duiken er ook opnieuw op. Enkele jaren terug kon de Erfgoedbibliotheek een onbekende Nederlandse vertaling van het Franse verhaal *Galien Rethore* op de kop tikken. Onderzoekers vermoedden al voor het opdruken van deze editie dat er een Nederlandse vertaling van *Galien* moest zijn geweest. Het verhaal werd namelijk in de zeventiende eeuw verboden door de Antwerpse bisschop. Maar buiten een vermelding in deze lijst van verboden boeken was er geen spoor van die editie terug te vinden. Dit unieke exemplaar, begin zestiende eeuw gedrukt door de Antwerpse drukker Willem Vorsterman, is een van de vele onbekende verhalen die in de expo te ontdekken zijn.

Ook ridderverhalen die wél bewaard zijn, zijn vaak vergeten. Terwijl *Karel ende Elegast* terecht kwam in de literaire canon, verdwenen de verhalen over de vrouw met de viszenstaart *Melusine* en *Helias de Zwaanridder* vrijwel helemaal uit het collectieve geheugen. Met *Helden in harnas* blaast de Erfgoedbibliotheek deze verhalenschat nieuw leven in.

Praktisch

- De expo loopt tot zondag 23 januari 2022, in de Nottebohmzaal van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Hendrik Conscienceplein 4, 2000 Antwerpen.
- Open van dinsdag-zondag, 13-17 uur.
- Voor tickets en info over extra activiteiten bij de expo zie www.consciencebibliotheek.be
- Naar aanleiding van deze expo brengt de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, in samenwerking met uitgeverij Sterck & De Vreese, het boek *Helden in harnas. Gedrukte ridderverhalen uit de vijftiende en zestiende eeuw* uit. Deze publicatie gaat dieper in op de thema's van de tentoonstelling. Prijs €19,95
- Het concept van de tentoonstelling *Helden in harnas* reist in het najaar van 2023 naar Nederland. De Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience werkt hiervoor nauw samen met *Huis van het boek* in Den Haag.

Marnixprijs voor Thera Coppens

Henk Slechte

Op 1 oktober 2021 kreeg de Nederlandse schrijfster Thera Coppens uit handen van graaf John II de Marnix de Sainte-Aldegonde de tweejaarlijkse Marnixprijs. De prijs is in 2011 ingesteld door de Stichting Graaf John de

Thera Coppens tijdens de uitreiking van de tweede Marnixprijs, met naast haar graaf John de Marnix de Sainte-Aldegonde (midden) en prof.em. Rudolph de Smet, winnaar van de vorige Marnixprijs (rechts).

Marnix de Sainte-Aldegonde, en is genoemd naar Filips van Marnix van Sint-Aldegonde (1540-1598) die vriend en raadgever was van Willem van Oranje, en tijdens het beleg door de Spanjaarden en de val van Antwerpen in 1585 burgemeester was van die stad. De literaire prijs is bedoeld voor een schrijver die zich verdienstelijk heeft gemaakt op een of meer terreinen binnen de periode van Marnix' leven, en zich heeft beziggehouden met Marnix zelf of met de tijd en de wereld waarin hij leefde en de mensen in die wereld.

In 2019 kreeg prof.dr. Rudolph de Smet, emeritus hoogleraar van de Vrije Universiteit van Brussel, de prijs voor de publicatie van de 390 brieven van Filips van Marnix van Sint-Aldegonde in vijf delen (1990-2017). Graaf John de Marnix en prof. De Smet kozen Thera Coppens voor de prijs van 2021, omdat zij zich heeft gespecialiseerd in artikelen en boeken over vrouwen in geschiedenis en kunst, en daarbij op zeer interessante wijze aandacht heeft gegeven aan vrouwen in de tijd van Filips van Marnix, zoals met het boek *De vier vrouwen van Willem van Oranje*.

In dit boek heeft Filips van Marnix een belangrijke rol. Graaf John de Marnix en prof. De Smet prezen bij de uitreiking de historische veelzijdigheid van Coppens, haar verbeeldingskracht, gekoppeld aan een fijne pen, en haar feministische benadering van de vrouwen van Oranje. De Smet legde er de nadruk op dat de rol van de vrouw in de zestiende eeuw in de geschiedschrijving nauwelijks aandacht heeft gekregen, en dus ook niet de rol van de vrouwen van Willem van Oranje in de geschiedenis van de Nederlanden. Die rol moet worden herschreven, en dat doet Thera Coppens in haar *Vrouwen van Willem van Oranje*. Zo vertelt zij dat Willem van Oranje uiteindelijk – na smekbeden van diens vrouw – advocaat Jan Rubens vrij liet uit zijn cel op de Dillenburg, waar hij twee jaar vastgezet had omdat hij daar bij Oranje's vrouw Anna van Saksen een buitenechtelijk kind verwekt had. Wellicht had Jans zoon, de grote schilder Peter Paul Rubens, anders niet bestaan... De prijs werd uitgereikt in het kasteel Marnix de Sainte-Aldegonde, misschien beter bekend als kasteel van Bornem, in de provincie Antwerpen. Na de uitreiking bood Thera Coppens graaf John haar recent verschenen boek *Johanna en Margaretha: gravinnen van Vlaanderen en prinsessen van Constantinopel* aan. Een toepasselijk geschenk, aangezien gravin Margaretha vanaf 1250 vrouwe van het toenmalige kasteel Bornem was. Aan de prijs is een geldbedrag verbonden.

Het kasteel in Bornem is niet het kasteel waarin Filips van Marnix woonde. Het kwam pas in de achttiende eeuw eeuw in het bezit van de familie De Marnix. In het kasteel is een permanente tentoonstelling ingericht over Filips van Marnix en er worden 82 prenten geëxposeerd van Pieter Bruegel de Oude, de grootste particuliere verzameling in België. Het kasteel kan op afspraak bezocht worden.

Gouda viert Coornhert 500

In 2022 viert Gouda met tal van activiteiten de 500ste verjaardag van Dirck Volckertsz Coornhert (1522-1590). Deze vrijdenker had grote invloed op het tolerante klimaat in de stad en vond er een gastvrij onthaal, nadat hij elders overal verjaagd was.

- in januari en februari is er op vier zaterdag in de Goudse bioscoop een leergang Coornhert en de Goudse Vrijheid, met een keur aan sprekers. Aanmelding via [Historisch Platform Gouda](https://www.historischplatformgouda.nl/). <https://www.historischplatformgouda.nl/>
- Van april tot oktober 2022 is een 'Kraamkamer van de Vrijheid' ingericht in het poortgebouw van de Remonstrantse Kerk aan de Keizerstraat, met informatie over Coornhert en zijn Goudse omgeving.
- In september en oktober 2022 wordt op de plek waar hij in 1590 overleed (nu Sociëteit de Reunie), een eenakter opgevoerd waarin Coornhert terugkijkt op zijn leven.
- Op 29 oktober 2022, de sterfdag van Coornhert, wordt op de plek waar hij is begraven (De Sint-Janskerk) een grote herdenkingsavond gehouden, met lezingen, muziek, toneel en debat.
- Verder zijn er door het jaar heen Coornhertwandelingen, kunstexposities en muziekuitvoeringen. Een meer dan levensgrote Coornhert zal ook meewandelen in de reuzenoptochten die in 2022 worden georganiseerd in het kader van 750 jaar stadsrechten, dat Gouda ook viert in dat jaar.

Programma onder voorbehoud van de dan geldende corona-maatregelen

Ode aan Coornhert (2020), van de Goudse kunstschilder Ruud Verkerk.

